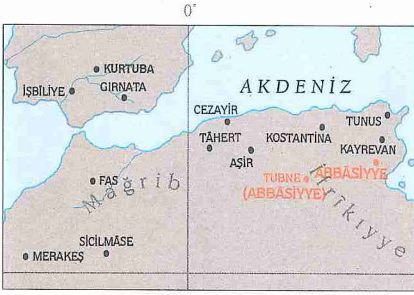

Abbâsiyye şehirleri

mahalle olup ilk Abbâsî halifesi Seffâh'ın kardeşi Abbas'a nisbetle bu adla anılmıştır. Katîatülabbâs diye de bilinen bu yerde Halife Seffâh adına 135 (753) yılında altın bir dinar bastırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Kahire 1932 → Beyrut 1403/1983, s. 235-236; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik* (nşr. M. G. de Slane), Cezayir 1911-12, s. 24; İdrîsî, *Şıfatü'l-Mağrib* (nşr. R. Dozy - M. J. de Goeje), Leiden 1968, s. 57, 91-94, 104; Grange, *Monographie de Tobna*, Constantine 1902; G. Marçais, *Manuel de l'Art musulman*, Paris 1926, I, 40; Mohammed Talbi, *L'Emirat Aghlabide 184-296/800-909*, Paris 1966, s. 136-138; Ahmed Atıyyetullah, *el-Ḳāmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1399/1979, V, 78-79; R. Basset, "Abbasiyye", *İA*, I, 22-23; H. H. Abdul-Wahab, "al-ʿAbbâsiyya", *EI²* (Fr.), I, 24-25.

 HAKKI DURSUN YILDIZ

ABD

(عبد)

Hür veya köle olan insan, kul.

☐ FIKIH. Sâmî menşeli olduğu için İbrânî ve diğer akraba dillerde de görülen **abd**, Arapça'da bazı mâna farklılıklarıyla birlikte **rakīk, rakabe, kın, memlûk, vasîf, milk-i yemîn** ve sadece "kadın köle" mânasına **câriye, eme** kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Kelimenin kökünü teşkil eden **ibâdet** ve **ubûdiyet** mefhumunda "kulluk" ve "itaat" mânası vardır. Kulluk ve itaat Allah'a yapılıyorsa **abd** "hür insan", kula itaat ediliyorsa "köle" mânasına gelir. Kur'an'da, bütün müslümanlarca "insanların en faziletlisi" kabul edilen Hz. Muhammed için, ayrıca diğer peygamberler, cinler, hatta melekler için **abd** kelimesi kullanılmıştır (bk. en-Nisâ 4/172, el-İsrâ 17/1, ez-Zâriyât 51/56). "Köle" mânasında kullanılan **abd** için, "Mümin bir köle, hür bir müşrikten daha iyidir" denilmekte, câriye için de aynı ifade kullanılmaktadır (bk. el-Bakara 2/221). **Abd** ve **ibâd**, Kur'an'da ve hadiste bütün insanlar, hatta bazan diğer varlıklar (bk. el-A'râf 7/194) için kullanılıyorsa da daha çok "mümin" mânasına gelmektedir. Özellikle izâfet yoluyla Allah'a nisbet edilen **abd** ve **ibâd** kelimeleri, "O'na iman eden, kendisinin de sevdiği kullar" anlamını taşımaktadır (bk. M. F. Abdülbâkī, *Muʿcem*; Wensinck, *Muʿcem*, "ʿabd" md.).

Abd ve ubûdiyet (kul ve kulluk) mefhumları içinde teslimiyet ve itaattan başka şefkat, merhamet ve himaye mânaları da vardır. İnsan bütün samimiyeti ve tevazuu ile Allah'ın kulu olduğunu idrak edince Cenâb-ı Hak da kuluna merhamet eder ve onu himayesi altına alır. Hz. Peygamber "Allah'ın kulu" olduğunu iftiharla söyler ve bunu sık sık tekrarlardı. Gerek kendisi, gerek başkaları için dua ederken de ilâhî rahmete "senin kulun ..." niyazıyla tevessül ederdi. Özellikle kudsî hadislerde görüldüğü üzere Cenâb-ı Hakk'ın sevdiği insanlara hitabı da "abdî, ibâdî" (kulum, kullarım) tarzındadır (bk. Wensinck, *Muʿcem*, "ʿabd" md.).

Râgıb el-İsfahânî **abdin** Kur'an'daki kullanılış tarzını dörde ayırmıştır: 1) Hukuk açısından abd (bk. KÖLE). 2) Yaratılması bakımından abd; bu "yaratma" sadece Allah'a nisbet edilebilir. 3) Allah'a kulluk yapması açısından abd; hür olsun köle olsun, en şerefli insan. 4) Dünyaya ve dünya servetine kul olan abd; hür de olsa köle de olsa, en kötü insan. Bu gruba Hz. Peygamber'in, "Altına, gümüşe ve lükse kul olan insan helâk olsun!" (Tirmizî, "Zühd", 42; İbn Mâce, "Zühd",8) diye kınadığı kimseler girer.

Kur'ân-ı Kerîm'de göklerde ve yerde mevcut olan herkesin Allah'ın huzuruna **abd** olarak çıkacağı haber verilir (bk. Meryem 19/93). Câhiliye devrinde pek az kullanılan Abdullah vb. şahıs adlarının, İslâm döneminde yaygın hale gelmesinin temelinde bu prensip vardır. Ayrıca bu ismin yaygınlaşmasında, İslâmiyet'teki vicdan hürriyeti ve tevhid anlayışının yanı sıra, en güzel ismin Abdullah ve Abdurrahman olduğunu bildiren hadisin de büyük rol oynadığını kabul etmek gerekir (bk. *Müsned*, IV, 178, 345).

İnsanın başkalarına karşı isteyerek veya istemeyerek yerine getirdiği kulluk hizmetleri de vardır. Bu durumda söz konusu olan şey, istenen hizmeti ve verilen emri yerine getirmekten ibarettir. İnsan, Allah için ifa ettiği kulluk vazifesinde O'nun emirlerini yerine getirmekle yetinmez, aynı zamanda rızasını kazanmak üzere O'na mümkün olan en samimi söz ve davranışlarıyla saygı, sevgi ve bağlılık gösterir. İşte Allah'a yönelen bu söz ve davranışlara **ibâdet** denilmiştir. Bu mânadaki **abdin** çoğulu **ibâd** (ibâdullah), insan hizmetindeki **abdin** çoğulu da **abîd** (abîdü'l-insan) şeklindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 178, 345; İbn Mâce, "Zühd", 8; Tirmizî, "Zühd", 42; Râgıb, *el-Müfredât*, "ʿabd" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "ʿabd" md.; *Lisânü'l-ʿArab*, "ʿabd" md.; Wensinck, *Muʿcem*, "ʿabd" md.; M. F. Abdülbâkī, *Muʿcem*, "ʿabd" md.; Abdullah Abbâs en-Nedvî, *Ḳāmûsü elfâẓi'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm*, Cidde 1403/1983, s. 391-393.

 MUHAMMED HAMÎDULLAH

☐ TASAVVUF. Sûfîler naslarda geçen **abd** mefhumunu derin tahlillere tâbi tutarak pek çok tasavvufî meseleyi bu terimle açıklamış, **abdin âbidden, ubûdiyetin** de **ibâdetten** üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber'in biri **abd**, diğeri **resûl** olmak üzere iki vasfı vardır ve birinci vasfı ikincisinden üstündür. Nitekim kelime-i şehâdette **abd** vasfının **resûl** vasfından önce getirilmiş olması ve Hz. Peygamber'in de hükümdarlara gönderdiği mektupların ilk cümlesini "Allah'ın kulu ve resûlü Muhammed'den..." tarzında yazdırması, bu telakkinin doğruluğunu göstermektedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem, "Allah beni **kul-peygamber** olmakla **sultan-peygamber** olmak arasında muhayyer bıraktı, ben **kul-peygamber** olmayı tercih ettim" (*Müsned*, II, 291) demiştir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in sahip olduğu makamların en yücesi **abdiyettir** denilmiştir.

Hür olanlar ücretle ve bir karşılık bekleyerek iş görürler. Oysa kullar ve köleler hiçbir şeye mâlik olmadıklarından sırf efendilerini memnun etmek için çalışırlar. **Âbid** hür, **abd** ise kuldur. Onun için **âbid** sevap kazanmak, ecir almak ve cennete girmek, **abd** sadece emri ifa etmek ve Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet eder. **Âbid** nimete sahip olmak için, **abd** ise nimeti vereni memnun etmek için amel eder. Birinde nimete, diğerinde nimeti verene öncelik verilir.

Efendisinin mülkiyetinde bulunan kulun her şeyi efendisinindir. Onun için kulun vasfı **fakr** ve **ihtiyaçtır**. Hiçbir şeyi bulunmayan, kendi varlığına bile

mâlik olmayan kulun fakir oluşu "fani olma" mânasına gelir. Kulun fani oluşu da mevlâsının yanında "hiç" oluşu demektir. Aynı şekilde **azîz** ve **kadîr** olarak gördüğü mevlâsının huzurunda **zelil** ve **âcizdir**. Bunun böyle olduğunu idrak edince Allah'ın izzetiyle aziz olur ve zilletten kurtulur. Fakat sahip olduğu izzetin gerçek sahibinin kendisi değil, mevlâsı olduğunu bildiğinden aziz olduğunu iddia etmez. Mevlâsının huzurunda kulun iradesi de yoktur. Kul, mevlâsının iradesini kendi iradesi haline getirmiştir. Bu bakımdan o, tam mânasıyla cebir altındadır, onun hürriyeti kulluktadır; mutlak hürriyet ise yoktur. Sûfîlerin, "mürid iradesi olmayandır" demelerinin sebebi budur. Kul Allah'ın huzurunda ne kadar alçalırsa gerçekte o kadar yükselir. Bir hadiste "Allah tevazu göstereni, alçak gönüllü olanı yükseltir" (*el-Muvatta*ʾ, "Sadaka", 12) denilmiştir. Başka bir hadiste, kulun Allah'a en yakın olduğu anın secde hali olduğu ifade edilmiştir (bk. Müslim, "Salât", 215). Çünkü onun huzurunda en fazla alçaldığı durum secde halidir. Allah kendisine bu kadar çok yaklaşan kulun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli... olur (bk. Buhârî, "Rekāiʾk", 38). İbnü'l-Arabî bu durumu gölge-ışık misaliyle anlatır: İnsan, ışığın kaynağından ne kadar uzaklaşırsa gölgesi o kadar büyür, ona yaklaştıkça da gölgesi kısalır; ışığın tam altında bulunduğu zaman gölge âdeta belirsiz bir hal alır. Tıpkı bunun gibi, kul Allah'a yaklaştıkça küçülür; aczin bir ifadesi sayılan bu küçülmenin sonunda kul **fenâ*** makamına ermiş olur. Hakiki **fakr** da budur.

İbnü'l-Arabî'de **abd** ve **ubûdiyet** terimleri vahdet-i vücûd görüşüne uygun olarak yeni mânalar kazanmıştır. İbnü'l-Arabî kâinatın bütünüyle Allah'ın kulu olduğunu söyler. Ona göre **abd** bir isim değil, bir sıfattır; zillet, ihtiyaç, cebr ve cehl bu sıfatın özünü meydana getirir. **Abd** ile **rab**, **ubûdiyet** ile **rubûbiyet** birbirinin karşısında yer alan ve sonsuza kadar uzandığı halde hiçbir noktada buluşmayan iki mertebedir. İnsan ezelden beri kuldur, ebede kadar da kul kalacaktır. Rab ise daima rabdır. Ancak insân-ı kâmil, kul olma mertebesine ulaşınca hür olur. Kâmil kul olma mertebesindeki kul, bütünüyle **Hak** olmuş bir **halktır**. Kâmil abd Hakk'ın suretiyle zâhirdir. Zira Hak, "onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli" olmuştur. Nefsini mâsivâya kul olmaktan kurtarana **abd-i hâlis**, hiçbir kimseye üstünlük taslamayana **abd-i mahz**, şeytanın etkileyemediği kimseye **abd-i hâs**, diğer insanlara **abd-i umûm**, ifası mecburi olan farzları yerine getirerek ibadet edene **abd-i ızdırâr**, ihtiyarî olan ibadetleri yerine getirerek kulluk yapana ise **abd-i ihtiyâr** denilir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaṭṭaʾ, "Ṣadaḳa", 12; *Müsned*, II, 291; Buhârî, "Reḳāʾiḳ", 38; Müslim, "Ṣalât", 215; Serrac, *el-Lümaʿ* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülkâdir Server), Kahire 1960, s. 532; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf), Kahire 1972-74, s. 428, 460; Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, *Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 244, 264; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, II, 8, 283; Kâşânî, *Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye* (nşr. M. Kemâl İbrâhim v.dğr.), Kahire 1981, s. 80, 107; *el-Muʿcemü'ṣ-ṣûfî*, "ʿabd" md.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ABD b. EZVER

(عبد بن أزور)

(bk. DIRÂR b. EZVER).

ABD b. HUMEYD

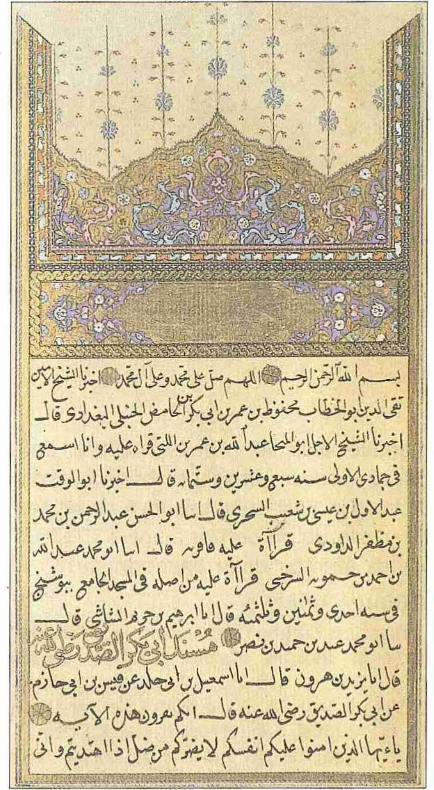
(عبد بن حميد)

Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî)
(ö. 249/863-64)

Mâverâünnehir'in tanınmış hadis hâfızı.

Mâverâünnehir'de bir Türk şehri olan Kis'te 170'ten (786-87) sonra doğdu ve aynı şehirde öldü. Gençliğinde o günün önemli ilim merkezlerine giderek Yezîd b. Hârûn, Yahyâ b. Âdem, Abdürrezzâk, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Kendisinden de Müslim, Tirmizî ve oğlu Muhammed başta olmak üzere Mâverâünnehir âlimlerinin birçoğu hadis rivayet etti. *Ṣaḥîḥ-i Buḫârî*'deki bir senedde ("Menâḳıb, 25) geçen Abdülhamîd (veya Abdülhumeyd) isminin Abd b. Humeyd olduğunu söyleyen Mizzî'yi (bk. *Fethu'l-Bârî*, XIV, 94) Dârimî'deki rivayet desteklemektedir.

Güvenilir bir muhaddis olan Abd b. Humeyd'in iki eseri vardır: **1.** *el-Müsnedü'l-kebîr.* Müellif tarafından yapılmış bir muhtasarına ait bazı cüzler günümüze kadar ulaşmıştır (bk. *GAS*, I, 113). *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd* adıyla bilinen ve Süleymaniye

el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd, müzehheb ilk sayfa (Süleymaniye Ktp. Ayasofya 894, 1b)

(Ayasofya, nr. 894, 204 vr.), Millet (Feyzullah Efendi, nr. 548, 207 vr.), Nuruosmaniye (nr. 1231, 194 vr.) ve Köprülü (nr. 456, 176 vr.) kütüphanelerinde birer yazması bulunan eser üzerinde, Kemaleddin Özdemir, *Hadis İlminde Abd b. Humeyd ve Müntehab Müsned*'i adıyla Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır. Ayrıca *eṣ-Ṣülâṣiyyâtü'l-vâḳıʿa fî Müntaḫabi'l-Müsned* adlı seçme bir cüzün yazmaları da bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 882/2, vr. 10-21; Zâhiriyye Ktp., Hadis 248, 6 vr.). **2.** *et-Tefsîr.* Günümüze ulaşmayan bu eserden İbn Hacer'in yaptığı iktibaslara *el-İṣâbe*'de yer yer rastlanmaktadır (bk. *GAS*, I, 113).

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Muḳaddime", 6; Buhârî, "Menâḳıb", 25; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XII, 235-238; a.mlf., *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, Haydarâbâd 1375-77/1955-58, II, 534; a.mlf., *el-ʿİber* (nşr. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd), Beyrut 1405/1985, I, 357; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, VI, 454-457; a.mlf., *Fetḥu'l-Bârî* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd v.dğr.), Kahire 1398/1978, XIV, 94; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, Kahire 1350-51, II, 120; Sezgin, *GAS*, I, 113.

 TALÂT KOÇYİĞİT